

Федорівки на Кірово-
градщині й відповід-
ний орнамент чаші з
поселення поблизу
с. Коновка.

Фігурні міста Аратти-«Трипілля» 4100-3500 рр. до н. е.
з символікою Сонця та Місяця, зачаття (1), Праматері (2) й колиски (3).

Література

1. Велесова книга / Переклад і ком. Лозко Г. С. – К., 2002. – 368 с.
2. Кифишин А. Г. Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерского архива XII-III тысячелетий до н. э. – К., 2001. – 872 с.
3. Мицик В.Ф. Священна країна хліборобів: Міста й селища Трипільської цивілізації у міжріччі Південного Бугу і Дніпра та околиць. – К., 2006. – 264 с..
4. Попов С. Българският Коледа във «Веда словена».– Варна, 2010. – 300 с.
5. Славянские Веды / Сост. и ком. Асов А. И.– М., 2003.– 704 с.
6. Шилов Ю. А. Прародина ариев: История, обряды и мифы. – К., 1995. – 744 с.
7. Шилов Ю. О. Древня історія України у контексті світової цивілізації. Навчальний посібник. – К., 2007. – 280 с.
8. Шилов Ю. А. Основы славянской цивилизации. – М., 2008. – 784 с.
9. Шилов Ю. О. Історична Аратта чи археологічне «Трипілля»? – К., 2009. – 74 с.
10. Шилов Ю. О. Аратта за «Ведою словена» і пам'ятками трипільської культури та іншими науковими джерелами. – К., 2010. – 118 с.
11. Шилов Ю. А. СПАС : Коледа и Христос. Величайшая тайна истории. – К., 2011. – 30 с.
12. Ursulescu N., Dergacev V., Shilov Y. Cucuteni–Trypillia : a Great Civili-zation of Old Europe // Catalogue. – Rome–Vatican, 2008. – 278 p.

Юрій Руденко

Національна самобутність і висока ефективність козацької педагогіки.

Розкриваються культурно-історичні засади козацької педагогіки, яка зароджувалася на першому етапі становлення козацтва як складової частини української народної педагогіки.

Ключові слова: педагогіка, козаки, український народ, виховання, національний характер.

Раскрываются культурно-исторические основы казацкой педагогики, которая зарождалась на первом этапе становления казачества как составной части украинской народной педагогики.

Ключевые слова: педагогика, казаки, украинский народ, воспитания, национальный характер.

Uncover the cultural and historical foundations of Cossack pedagogy, which originated in the first stage of the Cossacks as a part of Ukrainian folk pedagogy.

Keywords: education, Cossacks, Ukrainian people, education, national character.

Історія нашого народу свідчить, що українське козацтво було надзвичайно потужним, високодуховним і рятівним феноменом в його долі. Століттями перебуваючи в оточенні авторитарних монархічних, мілітарних країн ханського Криму, султанської Туреччини, королівсько-шляхетської Польщі і самодержавної Московії-Росії, український народ героїчно захищав свої природні права на власне життя, будівництво самостійної і рівноправної з іншими країнами козацької держави. Завдяки українському патріотизму, волелюбній духовності козаки створили дві форми національної державності – Землі вольностей Війська Запорізького (Запорізьку Січ) і Гетьманщину, могутні козацькі Збройні Сили, козацький демократичний лад, який відповідав національному характеру українців, та інші матеріальні і духовні пріоритети. Окреслену козацькими шаблями етнічну територію наших предків стали називати Козацька земля, Україна.

Зазначимо, що козаки були кров від крові і плоть від плоті народної. Будучи невід'ємною частиною рідного народу, козаки боролися не лише за свої станові, а й за загальнонаціональні інтереси. Вони розвивали козацьку філософію, ідеологію, психологію, лицарську мораль, високу правосвідомість, козацьку культуру, насамперед мистецтво бароко, фермерське господарство, інші ефективні економічні відносини.

Велика культурно-історична заслуга українських козаків полягає в тому, що вони створили національну козацьку систему освіти і виховання. Базовими ланками її були січові, сотенні і полкові школи, чотири ступені козацько-лицарського виховання дітей і молоді: дошкільне родинне, родинно-шкільне, підвищена і вища освіта (в колегіумах, Острозькій і Києво-Могилянській

академіях та зарубіжних університетах) і національно-патріотичне, лицарське загартування молоді в Запорізькій Січі, інших козацьких осередках, походах і боях з ворогами.

Підкреслимо, що ще напередодні Козацької доби, на першому етапі українського Відродження поглиблювалися і збагачувалися морально-духовні, героїчні лицарські традиції, витоки яких сягали в славу епоху Київської Русі-України і навіть раніше. Розвиваючись, освітні і виховні традиції, звичаї козаків удосконалювалися, набували системного характеру і успішно реалізовувалися в народному житті та побуті, насамперед у козацько-лицарській системі навчання і виховання.

Наше дослідження переконливо свідчить про те, що на першому етапі українського Відродження вирізьбилися козацькі освітньо-виховні цілі, завдання, ідеї, принципи, виховні ідеали, моральні і духовні цінності, підходи, форми і методи роботи з дітьми і молоддю, які мали велику специфіку порівняно з традиційною народною педагогікою та педагогічною системою, яка застосовувалася в той період у навчальних закладах. Тому найточнішою назвою педагогіки, яка з плином часу набувала глибшої самобутності і застосовувалася як у козацьких школах, так і в родинному, побутовому житті козаків і з метою лицарського загартування джур, молодих козаків у Запорізькій Січі, інших козацьких осередках, - такою найточнішою назвою пізніше стала українська козацька педагогіка.

Становлення козацької педагогіки відбувалося, що є дуже важливим чинником, на ідеях і засобах, морально-духовних цінностях козацької філософії, ідеології, лицарської моралі, правосвідомості, козацького демократичного устрою і звичаю, єдності слова і діла, ідеї та чину. Вона стала унікальним явищем народної мудрості, складовою і невід'ємною частиною національної системи освіти і виховання. Козацька педагогіка застосовувалася впродовж століть, витримала всі випробування, поступово збагачувалася новими науково-педагогічними ідеями, морально-духовними цінностями. В наступні історичні періоди засобами козацької педагогіки підростаючі покоління виховувалися в душі

глибокого українського патріотизму, звитяжної боротьби за волю народу, перемоги над ворогами з метою здобуття незалежної Української Держави.

На ідеях і традиціях козацької педагогіки виховувалися українські січові стрільці, вояки ОУН-УПА, які в першій половині і в середині ХХ ст. героїчно виборювали самостійну Українську державу, відстоювали гідність і честь волелюбного рідного народу в боротьбі з тоталітарними режимами.

В сучасній науково-педагогічній теорії і практиці виховання дітей, підлітків і юнаків козацька педагогіка займає чільне місце, особливий статус. Педагогіка нашого часу, перебуваючи в глибокій кризі, не має іншої чітко і рельєфно окресленої, науково обґрунтованої складової, ніж козацька педагогіка, яка б із таким визнанням громадськістю успіхом, високою ефективністю пробуджувала в учнівської і студентської молоді ентузіазм, творчу енергію, формувала в серцях і душах глибокий український патріотизм, історичну пам'ять, національну свідомість, силу волі і силу духу, державотворчі уміння.

У наш час разом із творчим відродженням українського козацтва (на жаль, цей процес розвивається суперечливо, з труднощами) науковці, представники громадськості досліджують і розвивають традиції козацької педагогіки, поглиблюють і доповнюють їх сучасним морально-духовним змістом, враховують перспективи розвитку козацько-лицарських цінностей, які традиційно високо кодуються в українській культурі, національній духовності.

Сучасна козацька педагогіка у відповідності з нашим сьогоденням, суспільно-політичними викликами початку ХХІ ст. і перспективами розвитку українського суспільства, потребами зміцнення незалежності України вносить, звичайно, історично обумовлені певні корективи в термінологію, цілі, завдання, принципи, підходи, форми і методи роботи з учнівською і студентською молоддю.

Висока мета козацької педагогіки – виховання підрастаючих поколінь свідомими, мужніми і високодуховними українцями – борцями за волю народу і свободу Батьківщини, зміцнення незалежної Української держави, патріотами-воїнами, здатними відстояти людську і національну Гідність, Честь, Совість,

Правду і Рівноправність представників різних національностей, для яких Україна стала Батьківщиною.

Головні завдання козацької педагогіки: готувати фізично здорових, загартованих і стійких патріотів з високою мораллю, національно свідомих і активних громадян незалежної України, захисників рідної землі, свого народу від чужоземного поневолення, можливої агресії; формувати в сім'ї, школі і громадському житті українця – козака, лицаря, оборонця рідної землі з яскраво вираженою національною свідомістю, високою духовністю й практичними державотворчими уміннями; виховувати в підростаючих поколіннях український національний характер і світогляд, волелюбні національні ідеали, вселюдські цінності; виробляти неприйняття, непримиренність до зла, гнів і ненависть до всього аморального, потворного, ворожого гуманній сутності людини, уміння боротися з такими явищами і перемагати їх; виховувати здатність до альтруїзму, вірність заповідям предків, надання пріоритетності обов'язкам перед сім'єю, рідним народом і Україною, правам Людини і Нації; готовність і уміння боротися з антидержавними, антиукраїнськими явищами в житті, розвивати і реалізовувати в діяльності, справах українську національну ідеологію, виявляти і спростовувати ворожі псевдоідеї та лжетеорії, відстоювати і утверджувати єдину державну українську мову.

Вчителі шкіл виховують джур, козачат, молодих козаків, надаючи допомогу шкільному козацькому самоврядуванню, реалізації козацьких форм роботи – посвяти в козачата і джури, молоді козаки, діяльності козацьких гуртів, куренів, кошів, проведенні ранків і вечорів Козацької Слави, лицарської Гідності і Честі, шкільних козацьких рад тощо.

Пошаною і любов'ю в народі як у минулому, так і нині користуються козацькі школи (з виховною системою на козацьких традиціях), кодекси козацької гідності і лицарської честі, зокрема Лицарська регула і Козацька обітниця, першотексти яких збереглися до наших часів і є нічим не замінними ефективними засобами сучасного козацько-лицарського загартування учнів і студентів,

працюючої молоді. Ось першотекст Лицарської регули, яка упродовж століть гартувала лицарську мораль і духовність сотень тисяч українських юнаків:

Не рухай чужого майна і не втручайся в чужі справи,
Але не дозволяй втручатися і в твої.
Поради слухай, але май свою думку.
А якщо почав щось робити, то роби,
Не дозволяй собі покинути початої справи
Ні через важкість, ні зі страху.
Нікому не нав'язуйся зі своєю думкою,
Але нікому не дозволяй зневажати її.
У своєму житті будь не лозиною,
Що гнеться в той чи інший бік.
Перед нижчими не задирай голови,
А перед вищими не гнись дугою.
На людські діяння – дивись,
А за свої відповідай перед Богом
І самим собою. Живи по-Божому.

Козацький фольклор і народні мистецтва, козацькі кодекси гідності і честі, Лицарська регула і Козацька обітниця, клятва вірності народу, козацькі спортивні види одноборств, козацькі колективи (братства, побратимства, товариства, громади), наукові і художні твори про козацтво і його державотворчу місію – ці та інші напрямки, форми і засоби козацької педагогіки широко застосовуються в навчальній і виховній діяльності.

Нині, як і в минулому, в багатьох сім'ях, школах і ВНЗ діють ступені (ланки) козацько-лицарського фізичного, військово-патріотичного і духовного загартування дітей, підлітків і юнаків:

1. Дошкільне родинно-козацьке виховання засобами природи, козацького фольклору, козацьких ігор і забав, знаннями про козаків-лицарів, героїчне минуле рідного краю, Батьківщини, красу української державної мови. Реалізація засад загартування здоров'я і душі.

2. Родинно-шкільне козацьке виховання засобами історії України і її козацтва, багатогранної національної культури, основ наук, вищих досягнень цивілізації. Реалізація козацької системи розвитку тіла і духу.

3. Організація оволодіння кожною особистістю в процесі навчання в ВНЗ козацькою філософією, ідеологією, правосвідомістю, здобутками вітчизняної і зарубіжної культури, сучасною військовою технікою, майстерністю захисту Батьківщини.

4. Розширення і поглиблення видів діяльності, спрямованих на розвиток самоосвіти, самовдосконалення і оволодіння високим професіоналізмом; козацького загартування членів сім'ї, активну участь у діяльності первинної козацької організації; надання допомоги козацьким дитячим і молодіжним осередкам; практичний внесок у зміцнення Збройних Сил України, єдності нашого суспільства і незалежної Української держави.

Не забуваймо, що фізичне і духовне здоров'я підростаючих поколінь є найбільшим капіталом кожної нації, Відомо, що поліпшення здоров'я дітей і молоді є пріоритетним завданням нашого суспільства. Як свідчать результати сучасних дослідників О. Губка, Т. Каляндрука, В. Каюкова, Ю. Мельничука, В. Пилата, С. Плачинди, Д. Федоренка, А. Цьося та ін. і наші наукові пошуки, у козаків та їхніх предків на високому рівні (вищому, ніж у багатьох інших народів) була розвинена фізична культура. Козацька педагогіка плекала культ міцного здоров'я, повноцінного фізичного розвитку, працездатного довголіття. Історичні факти переконливо свідчать, що козацька педагогіка, зокрема її «серцевина» - січова педагогіка запорізьких лицарів, постійно дбала про фізичний, військово-спортивний розвиток особистості. Серед розвинених, гармонійно загартованих козаків-запорожців фізично недосконала людина відчувала свою нерівність, дискомфорт і тому щиро прагнула надолужити прогаяне в своєму розвитку. Як показують історичні документи, фізично слабку, кволу людину січове товариство ніколи не вибирало не те що на гетьмана чи кошового отамана, а навіть на звичайного старшину.

Нині значна частина батьків, педагогів, навіть науковців відчувають великі труднощі в пошуках ідеалів, цінностей, які забезпечують високий рівень духовності підростаючих поколінь, вірне служіння своєму народу, Батьківщині. У наш час дискредитації старих, нерідко антиукраїнських чи ілюзорних ідеалів,

хибних духовних орієнтирів для досягнення найвищих цілей і завдань у вихованні молоді потрібен культ українського лицарства, духовних висот козаків, їхнього палкого патріотизму, подвижництва в ім'я волі, свободи і щастя народу.

Щоб сучасні учні і студенти глибше сприймали козацько-лицарську духовність і усвідомлювали необхідність у наш час сформувати її в собі, необхідно в системі розкривати їм вершинні здобутки української культури, досягнуті видатними українцями – вихідцями з козацьких родин. Такі українці пишалися, що вони – козацького роду, що вони є прямими спадкоємцями і продовжувачами козацько-лицарських справ, і це надавало їм фізичних і духовних сил, надихало на подвиги і в мирні часи, на великі творчі справи. Козацьке походження стимулювало сотні тисяч українців розвивати вітчизняну культуру, науку і мистецтво, поглиблювати ідейно-духовний потенціал рідного народу, робити відкриття в багатьох галузях життя.

Лише в останні роки став відомим довго замовчуваний факт, що Великий Кобзар України, Лицар українського слова, Національний пророк Тарас Шевченко за своїм походженням був козацького роду. Прадід Тараса Шевченка Андрій був на Січі козаком, кошовим писарем. Дід Іван був січовиком, активним учасником козацько-гайдамацького руху 1768 року. Батько поета чумакував і на кілька десятиріч потрапив до кріпацтва, нав'язаного російським самодержавством. Висока козацько-лицарська мораль, природна шляхетність, аристократизм духу, непереможний волелюбний порив, непогасна внутрішня енергія, жертвна любов до Матері-України, вулканної сили ненависть до ворогів, утвердження в житті і творчості української державності – такі якості Т.Шевченка багато в чому пояснюються його козацьким походження і викликають у молоді захоплення.

Козацька педагогіка культивує в серці і душі вихованців виплеканий у віках ідеал козака – історично обумовленого типу українця, який не лише свято береже волелюбні заповіді дідів і прадідів, а й бореться за незалежну Україну і в наш час будує та зміцнює її.

Високими взірцями для творчого наслідування молоддю є легендарні козаки Мамай, Морозенко, Дмитро Вишневецький, Іван Богун, Іван Сірко, гетьмани Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Іван Мазепа, Пилип Орлик та ін.

Навічно закарбовані в українській народній і класичній культурі (в творах Т. Шевченка, І. Франка, Лесі України, Ліни Костенко та ін.) ідеали людини – козака, лицаря є найпоширеніші і найулюбленіші серед рідного народу. В серцях і душах нашої молоді, шкільної і студентської, також мають бути сформовані ідеали людей-козаків, лицарів із традиційно національним і сучасним духовним наповненням, із перспективою на майбутнє.

Педагоги формують у дітей і молоді історичну пам'ять, національну свідомість, стійкий український патріотизм, національний характер на прикладах великих українців – діячів культури, науки і державотворення В. Вернадського, М. Грушевського, С. Петлюри, Є. Коновальця, А. Мельника, М. Міхновського, О. Ольжича, О. Теліги, Л. Костенко та ін., які є високими взірцями вірного служіння рідному народу, Батьківщині.

Ці історичні постаті – лицарі духу і чину концентрують у собі вершинність національної сутності, самобутність і неповторність у світовому масштабі української духовності, оригінальне українське світобачення, велич і красу, вічність Української Нації – невід'ємної частини розмаїтого Вселюдства.

Сучасним учням і студентам нерідко бракує глибокої любові до України, історичної пам'яті і національної свідомості. Козацька педагогіка одночасно з цими національно-патріотичними якостями формує в них стійкість характеру, глибину і обшири світогляду, наполегливість і рішучість, здатність ставити високі загальнонаціональні цілі і досягати їх, перемагаючи різні перешкоди. Покликання козацької педагогіки як специфічної галузі знань – формувати глибоке розуміння суспільно-політичної ситуації в Україні, виробляти політичний світогляд, наступальність і бойовитість у боротьбі зі злом, невіглаством, громадянською пасивністю і бездуховністю, нетерпимість до порушень моралі, антидержавних і антиукраїнських псевдоідей і лжетеорій.

З метою докорінного поліпшення сучасного навчання і виховання в багатьох школах і ВНЗ України успішно діють чіткі, науково обґрунтовані системи козацько-лицарського загартування учнів та студентів. Цікаві і змістовні напрямки, форми роботи на традиціях козацької педагогіки реалізуються в ЗОШ №№ 9, 235, 283 м.Києва, № 35 м.Донецька, №№ 2, 3 м.Ірпеня на Київщині, Адамівській ЗОШ на Одещині, Пилявецькій – на Хмельниччині, Садівській – на Рівненщині та ін.

Реалізація ідей і засобів козацької педагогіки в ВНЗ – важливий шлях формування в студентів історичної пам'яті, національної свідомості, любові до України. Традиції козацько-лицарського загартування студентів розвиваються в Міжрегіональній академії управління персоналом, НПУ імені М.П. Драгоманова, Національному університеті «Києво-Могилянська академія», Харківському державному педагогічному університеті імені Г.Сковороди та ін. Такі ВНЗ проводять науково-практичні конференції, «круглі столі» на теми з історії українського козацтва, мають тісні творчі зв'язки з сучасними козацькими організаціями. Студенти пишуть реферати, доповіді, курсові і дипломні, магістерські роботи, у яких досліджують козацько-лицарську духовність і шляхи та форми оволодіння нею молоддю в сучасних умовах.

Вчителі шкіл, викладачі ВНЗ виховують молодь на високих національних пріоритетах, найвищих здобутках українського духу, досягненнях рідної та зарубіжної культури, науки і мистецтва, на художньо-естетичних цінностях народної і класичної культури, козацько-лицарської мудрості.

У наш час занепаду суспільної моралі, пониження рівня вихованості і духовності, притлумлення і згасання душевно-емоційного життя молоді і дорослих козацька педагогіка є рятівним феноменом. Повсюдне застосування і поширення ідей і засобів козацької педагогіки сприяє виходу сучасної педагогічної науки і практики з глибокої кризи.

Підкреслимо, що учні і студенти часто захоплюються козацькими ідеалами, висотами лицарської духовності, синівською відданістю козаків Україні-Батьківщині. Їм імпонують весела вдача козаків, їхній ентузіазм, здатність мати і

глибокі синівські почуття до свого народу, і гнів, презирство та ненависть до чужоземних загарбників, зрадників та боягузів. Учням і студентам подобається романтика козацьких походів, вони високо цінують козацькі духовні якості, здатність вести подвижницький спосіб життя. Факти і яскраві приклади з життя козаків, їхньої високої духовності, майстерності, практичності, надихають учнів і студентів на добрі справи, глибше вивчення історії козацтва, України. При цьому навчально-виховний процес набуває високого емоційно-естетичного рівня, повниться ентузіазмом, захопленням красою життя і корисними ділами, що свідчить про поглиблення моралі, духовності учнів та студентів.

Національно-патріотична ідейна спрямованість, принципи, підходи і зміст козацької педагогіки оновлюють зміст освіти, який і понині, на двадцять першому році Незалежності ще не розкриває глибоко і повно висоти, вищі здобутки українського національного духу, досягнення культури національних меншин України. Шкільній і вишівській молоді, всьому народу ще часто невідомі найвидатніші досягнення українського державотворення (в історичних подіях і лицарських постатях), тисяч і тисяч геніальних українських учених, подвижників, полководців, борців із чужоземними загарбниками і соціальною несправедливістю, а також жертовний героїзм шістдесятників (І. Дзюби, М. Лук'яненка, В. Стуса, М. Руденка, В. Чорновола та ін.), які по-лицарськи боролися з авторитарним радянським режимом і наближали здобуття Незалежності України. Наші старшокласники і студенти здебільшого не знають в системі найбільші перемоги українських військ в епоху Київської Русі-України (IX – XIII ст.) і героїчну Козацьку добу (XVI – XVIII ст.), найвидатніші відкриття і феноменальні здобутки співвітчизників в галузі науки, культури і мистецтва, космічної техніки.

Зазначимо, що цілеспрямоване і систематичне дослідження традицій козацько-лицарського виховання дітей і молоді почалося лише напередодні незалежності України. Нині минає рівно 25 років творчого відродження козацької педагогіки. В квітні-травні 1987 році була створена лабораторія народної педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова (працювала на громадських засадах,

завідувач – кандидат педагогічних наук, доцент, нині доктор педагогічних наук, професор Ю. Руденко). Її співробітниками були члени кафедри теорії та історії педагогіки Т. Будняк, М. Кравчук, О. Шпак, а також науковці Г. Біленька, В. Кузь, З. Сергійчук, М. Стельмахович, В. Стрілько, Є. Сявавко та деякі керівники шкіл. Працівники лабораторії писали перші концепції, програми, звернення до батьків і освітян, інші матеріали з проблем української народної, зокрема козацької педагогіки. Нині лабораторія продовжує дослідницьку роботу.

Історична практика і досвід творчого відродження козацької педагогіки в наш час переконливо свідчать про те, що вона успішно утверджує в серцях і душах молоді високий смисл життя, покликання кожної людини зберігати і розвивати традиції роду і народу. Козацька педагогіка сприяє усвідомленню учнями і студентами, що життя – це активне діяння, в якому завжди є місце для подвижницьких вчинків, героїзму, реалізації високих цілей і справ в ім'я досягнення ідеалів рідного народу і Вселюдства.

Література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.
2. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. – К., 1999.
3. Впроваджуємо козацьку педагогіку. – Рівне, 1992.
4. Грушевський М.С. Історія України-Руси: в 11-ти т. – Т. I. – К., 1992.
5. Каюков В.І. Виховуємо патріотів України. – Кіровоград, 2000.
6. Каюков В.І. Лицарське виховання. – Кіровоград, 1997.
7. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Губко О.Т. Українська козацька педагогіка і духовність. – Умань, 1995.
8. Народна пам'ять про козацтво. – Запоріжжя, 1991.
9. Онуфрійчук Ф.Ф. За православну козацьку Україну. – Вінніпег, 1987.
10. Стефанюк С. Козацька педагогіка. – Харків, 2000.
11. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К., 1997.
12. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К., 1974.
13. Федоренко Д.Т. Мудрість козацької доби. – Кривий Ріг, 1999.